

Yayına Geliş Tarihi:05/12/2022
Yayına Kabul Tarihi:23/12/2022
Online Yayın Tarihi:31/12/2022

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt:6, Sayı:17, Yıl:2022, Sayfa:448-480
ISSN: 2587-2206

TRAKYA'DA RESTORASYON UYGULAMALARININ ANIT DEĞER ÖLÇÜTLERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Tülay CANITEZ¹

Nevzat İLHAN²

Özet

Trakya Bölgesi, yüzyıllar boyunca ortak bir coğrafyaya ve tarihsel geçmişe sahip farklı uygarlıkları barındırmıştır. Günümüzde Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan sınırları içinde kalan, büyük bir coğrafi alanı tanımlayan bölgenin üçte biri ülkemiz sınırları içerisinde yer almakta ve Doğu Trakya ya da Türkiye Trakyası olarak adlandırılmaktadır. Türkiye Trakyası'nda da farklı uygarlıklar tarafından çok sayıda anıtsal ve sivil mimari yapı inşa edilmiştir. Mimari mirası oluşturan bu yapılar insanlığın ortak malı olup tüm özgün nitelikleriyle ve değerleriyle korunması gereken yapı ve yapı gruplarıdır. Korumanın temel amacı, tarihi bir yapının ya da yapı grubunun korunmaya değer nitelikleri ve değerleriyle birlikte korunarak sürekliliğinin sağlanmasıdır. Bu çalışmada da Trakya bölgesindeki tarihi yapıların anıt değer ölçütlerinin sürekliliği araştırılmıştır.

Çalışma kapsamında Türkiye Trakyası'nda restorasyon geçirmiş anıtsal yapılar seçilmiş ve taşınmazların kültür varlığı olarak tanımlanabilmesi için sahip olması gereken anıt değer ölçütleri ele alınmıştır. Bu doğrultuda, Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (EKVKBK) ve Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü (EVBM) arşivlerinde yapılan araştırma ve yerinde gözlem sonucu seçilen yapıların koruma uygulamaları tespit edilmiştir. Tespitlere dayanarak, seçilen yapıların restorasyon uygulamalarının anıt değer ölçütlerinin sürekliliğine etkisi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trakya, Koruma, Anıt Değer Ölçütleri, Cami

* Bu çalışma birinci yazarın “Trakya Bölgesi Ortak Tarihsel, Kültürel Gelişim Süreci ve Türkiye Trakyası Koruma Yaklaşımları Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir (Canitez, 2010).

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, tulaycanitez@trakya.edu.tr, ORCID:0000-0003-1011-2789

² Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, ORCID: 0000-0002-7964-6968

Atıf/Citation: Canitez, T. & İlhan, N. (2022). Trakya'da Restorasyon Uygulamalarının Anıt Değer Ölçütleri Üzerinden Değerlendirilmesi. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(17), 448-480.

EVALUATION OF RESTORATION APPLICATIONS IN THRAKY BY MEMBERS OF MONUMENTAL VALUE

Abstract

The Thrace Region has hosted different civilizations with a common geography and historical background for centuries. Today, one third of the region that defines a large geographical area within the borders of Turkey, Greece and Bulgaria is located within the borders of our country and is called Eastern Thrace or Turkish Thrace. Many monumental and civil architectural structures were built by different civilizations in Turkish Thrace. These structures, which constitute the architectural heritage, are the common property of humanity and are building and building groups that should be protected with all their original qualities and values. The main purpose of conservation is to ensure the continuity of a historical building or building group by protecting it with its qualities and values worthy of protection. In this study, the continuity of the monumental value criteria of the historical buildings in the Thrace region was investigated.

Within the scope of the study, the monumental structures that have undergone restoration in Turkish Thrace have been selected and the criteria for the monumental value that the immovables must have in order to be defined as cultural assets are discussed. In this direction, the conservation practices of the monumental structures selected as a result of the research and on-site observation in the archives of Edirne Regional Board for the Conservation of Cultural Heritage (EKVKBK) and Edirne Regional Directorate of Foundations (EVBM). Based on the findings, the effect of the restoration practices of the selected buildings on the continuity of the monumental value criteria was evaluated.

Keywords: Thrace, Conservation, Monument Value Criteria, Mosque

GİRİŞ

Eskiçağda çeşitli dönemlerde farklı sınırlara sahip olan Trakya, günümüzde üç ülkenin -Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan- sınırları içinde kalmaktadır. Bulgaristan'ın güney kesimini (Filibe, Eski Zağra, Hasköy, Burgaz, Kırcaali), Yunanistan'ın Thraki yönetim bölgesini (İskeçe, Gümülcine, Dedeağaç, Dimetoka) ve Türkiye'nin Avrupa'daki (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale-Gelibolu Yarımadası, İstanbul Avrupa Yakası) sınırlarını içine alan bölgeyi kapsamaktadır (Mansel, 1938) (Şekil 1).

Yapılan çeşitli arkeolojik kazılarda ilk yerleşim izleri Neolitik (M.Ö. 4500-3000) döneme kadar uzanmaktadır (Kızis, 1992). Genellikle köy ve mezra niteliğindeki yerleşmelerde yaşayan Traklarda şehirleşme M.Ö. 7 yüzyılda başlamıştır (Sayar, 2006). Tarihsel süreçte birçok saldırıya maruz kalan Traklar, M.Ö. 6-5. yüzyılda Perslerin ve Makedonyalıların (Erzen, 1994; Pandermalis, 1992), MÖ 3. yüzyılda Keltlerin istilasına uğramış; MÖ 2. yüzyıldan itibaren de Romalıların tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. MS 44-46 yıllarında tamamen Roma İmparatorluğu sınırlarına dahil edilmiştir (Mansel, 1938). Roma'nın Trakya'yı eyalet haline getirmesiyle birlikte yollar yapılmaya başlanmış ve birçok yeni kent kurulmuştur (Mansel, 1938). Got, Vizigot ve Slavların 3.-7. yüzyıllar arasındaki istilaları ve göçleri sonucunda Trakya'nın nüfus yapısı büyük değişikliğe uğramıştır (Kazhdan, 1991). 7. yüzyılda bölgede bir Bulgar devleti kurulmuş ve Bizans, Balkan Dağları'nın kuzeyinde kalan bütün Trakya topraklarını Bulgarlara bırakmak zorunda kalmıştır (Avramea, 2002).

Şekil 1. Trakya sınırları (Trakya Bölgesi. b.t.)

8., 9. ve 10. yüzyıllarda Bizanslılar ve Bulgarlar arasındaki savaşlar, ardından 1018'de ilk Bulgar devletinin yıkılması dönemin önemli siyasi olayları arasında yer almıştır (Avramea, 2002). Bizans İmparatorluğu, 14. yüzyılda topraklarını ve siyasi iktidarını büyük ölçüde yitirmiş ve doğudan gelen Osmanlı gücünün baskısına karşı gelememiştir. Osmanlılar 1360'lardan başlayarak doğu ve merkezi Trakya'ya akınlar düzenlemiştir. I. Murad zamanında (1360-61) Dimetoka, 1363'te Edirne (Adrianopolis), 1364 yılında da Gümülcine (Komotini) alınmıştır. Ayrıca Sofya, Filibe, Eskizağra, Yanbolu ve Karnobat gibi pek çok Bulgar kenti de ele geçirilmiştir. I. Bayezid döneminde (1389-1402), Tırnovo (1393), Vodin (1396) ve Dobruca (1400) ele geçirilerek buralardaki Bulgar egemenliğine son verilmiştir. Böylece Bulgaristan yaklaşık 500 yıllık bir dönem için Osmanlıların egemenliğine geçmiştir (Akın, 2001).

Rumeli Eyaletini oluşturan en önemli yönetim birimlerinden biri olan Paşa Livasının Trakya'yı da içine alması nedeniyle bölge Osmanlı döneminde 'Paşaeli' adıyla anılmıştır. Osmanlı-Rus Savaşları (1828-29 ve 1877-78) sonucunda Rusya bölgedeki denetimini güçlendirmiştir. Balkan Savaşları (1912-13) Trakya'da büyük hasara yol açmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Neuilly (1919), Sevr (1920) ve Lozan (1923) antlaşmalarıyla Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye arasındaki sınırlar yeniden belirlenmiş ve günümüze kadar değişmeden kalmıştır.

Trakya Bölgesi, coğrafi konumu ve Avrupa-Asya arasında önemli bir geçiş noktası olması nedeniyle çeşitli uygarlıkların sahip olmak için mücadele ettiği ve kurulduğu; bu nedenle farklı uygarlıkların izlerini taşıyan, kültürel miras açısından da zengin yerleşimlere sahip bir bölge olmuştur. Dolayısıyla Türkiye Trakya'sı sınırları içerisinde kalan Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illerinde de çok sayıda anıtsal ve sivil mimari örnekleri inşa edilmiştir (Canitez, 2010). Ancak kültür mirası olan bu yapılar inşa edildikleri tarihten günümüze doğal etkenler, yangınlar, savaşlar ve insanların verdiği zararların yanı sıra konumu, zeminin durumu, hatalı yapı malzemesi kullanımı, kötü işçilik gibi nedenlerden dolayı zarar görerek onarıma gereksinim duymuş ve çeşitli dönemlerde onarım geçirerek günümüze ulaşmıştır. Yapılan müdahaleler yapıların sürekliliğini sağlamakla birlikte, hatalı uygulamalar özgünlüklerinin ve değerlerinin kısmen ya da büyük oranda yitirilmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda çalışmada, koruma uygulamalarının tarihi yapıların anıt değer ölçütleri üzerine etkileri incelenmiştir. Çalışmanın materyalini Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illerindeki camiler oluşturmuş; camiler arasından da 2000-2021 arasında restorasyon geçirenler ve gerekli veriyi ulaşılabilenler ele alınmıştır. Bu doğrultuda Edirne kent merkezinde

yer alan 52 adet camiden Üç Şerefeli Cami, II. Bayezid Camii ve Medrese Ali Bey Camii; Kırklareli kent merkezinde yer alan 5 adet camiden Hızırbey Cami; Tekirdağ kent merkezinde yer alan 5 adet camiden de Rüstem Paşa Camii ile Orta Cami örneklem olarak seçilmiştir. Literatür araştırmalarına, Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü (EVBM) ve Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (EKVKBK) arşivlerinde yapılan araştırmalara, yerinde yapılan gözlem ve tespitlere dayanan çalışmada, örnek yapıların tarihsel süreçte geçirdiği onarımlara değinilmiş, özellikle son dönem koruma uygulamalarının anıt değerlerine ve değerlerin sürekliliğine etkileri değerlendirilmiştir.

1. ANIT DEĞER ÖLÇÜTLERİ

Kültürel mirasın en önemli göstergelerinden olan taşınmaz kültür varlıkları; geçmişte toplumların yaşam biçimleri, birbirleriyle olan ilişkileri, estetik anlayışları ve geçmişte varılan teknik düzeyin en somut belgelerindedir. Geçmişin tanıkları olan bu taşınmaz varlıkların gelecek nesillere aktarılması için korunmaları önemlidir. Geçmişten gelen tarihi yapıların korunmasını gerekli kılan ve onların kültür varlığı olarak tanımlanabilmesi için taşıdıkları niteliklerle bir değer oluşturması ve korumayla ilgili yasal düzenlemeler kapsamına alınabilmesi için de belli değerleri taşıması gereklidir. Bu anıt değer ölçütlerinin biri veya birkaçı bir araya gelerek taşınmazın korunması için gerekli koşulları oluşturmaktadır. Tarihi bir yapıyı korunmaya değer kılan öğeler farklı çalışmalarda benzer başlıklarda incelenmiş olup bu çalışmada Madran ve Özgönül (2005)'ün değerlendirme ölçütleri alınmıştır (Tablo 1).

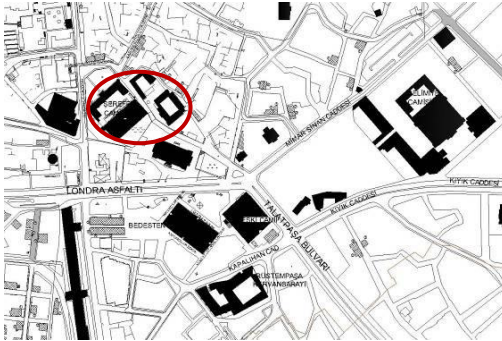
Değer adı	Tanımı
<i>Belge değeri</i>	Kültür varlıkları, yapıldıkları dönemin yapı sanatı, o yapıda yaşayanların nitelikleri ve yaşam biçimini anlamamıza yarayan en önemli belgelerdir. Hatta yapıların bir araya gelerek oluşturdukları kentsel sit alanları da yine oluştukları dönemin şehirleşme anlayışını, yürütülen ticari etkinliklerin niteliği ve bunların işlevsel dağılımını, komşuluk ilişkileri gibi birçok bilgiyi bize anlatabilmektedir.
<i>Süreklilik değeri</i>	Kültür varlığının kullanımının sürmesi ve modern yaşam koşullarının gereklerini yerine getirmesi ile ilgili bir değerdir. Özellikle özgün işlevini günümüzde de sürdürebilen yapılar "süreklilik" değerinin önemli temsilcileri olmaktadır.
<i>Tarihsel değer</i>	Yapı ya da yapı grubunun o yerleşmenin Tarihi değer diğer boyutu "eski" olmakla tarihindeki bir olayla, bir değişimle ilgilidir. Bir diğer deyişle, bir kültür varlığının ilgisinden kaynaklanır. yaşı arttıkça değeri de çoğalmaktadır.
<i>Anı değeri</i>	Her toplumun geçmişteki olaylarla ilgili anıları vardır. Bu anılar kimi hallerde bir yapıyla özdeşleşir. Örneğin, bir kişinin doğup büyüdüğü yapı, o kişi için önemli bir değer taşıyabilir. Bazı yapı ya da yapı grupları da tarihteki bir olayın canlı tanıkları olduğu için, o yöre ya da tüm ülke halkı tarafından o olaylarla birlikte anılırlar.
<i>Mitolojik değer</i>	O yörede yaşayanların bir yapı ya da alanı bir efsaneye, bir söylentiye bağlamaları ile oluşur.
<i>Artistik ve teknik değer</i>	Kültür varlığının tasarımındaki anlayışı, teknik, yapısal ve süsleme özelliklerini, dönemin ulaştığı düzeyi ve o dönem işçiliğinin kalitesini kapsar.
<i>Özgünlük değeri</i>	Bir yapı ya da yapıya ait mimari öğeler, yapıldığı dönemin mimari anlayışını, süsleme anlayışını, yapı malzemesinin kullanım biçimini, bir diğer deyişle tüm niteliklerini günümüze değin bozulmadan ve değişmeden sürdürmüşse, özgün bir yapı olarak tanımlanır. Özgünlük "tasarım ve biçim, malzeme, kullanım ve işlev, gelenek ve teknik, konum ve yerleşim, ruh ve anlatımı, ilk tasarım ve tarihsel evrim" olarak tanımlanır (Nara Özgünlük Belgesi, 2005).
<i>Enderlik değeri</i>	Az bulunan, örneği az olan hemen her şey daha değerlidir. Yapılar ve sit alanları için de bu böyledir. Örneği azalan ya da döneminde belirli özellikleriyle tek olarak yapılan yapılar daha değerli olmaktadır.
<i>Teklik değeri</i>	Bu değer, yapının türü, mimari üslubu, yapıldığı dönem, tasarımcısı ve içinde bulunduğu bölge gibi değişik belirleyicilere bağlı olarak oluşur.
<i>Grup değeri</i>	Kültürel varlıkların bir arada bulunmasından kaynaklanır.
<i>Çokluk değeri</i>	Çevre ölçeğinde bir kavram olan çokluk değeri, belli bir yapı türünün tanımlanmış bir alanda, coğrafi bölgede ya da ülkedeki sayısı ile ilgilidir. Bir alanda ya da zaman diliminde, diğer yapı türü ve/ya da elemanlarla karşılaştırıldığında, çoğunlukta olan yapı türü ve/ya da elemanlara çokluk değeri verilmesi düşünülebilir.
<i>Homojenlik değeri</i>	Homojen olma kavramı, o alan içerisindeki yapı, parsel, sokak, meydan vb. ölçeklerdeki değerlerin eşit sayı ve nitelikte dağılmış olmalarından kaynaklanmaktadır.
<i>Ekonomik değer</i>	Kültür varlıkları günümüzde de yaşamın belli gereksinimlerine cevap verebiliyorsa-kullanımına devam ediliyorsa, ülke ekonomisine ekonomik bir katkı sağlamış olur. Ayrıca, yapının, kültür varlığı olmasından ya da koruma eylemine konu olmasından kaynaklanan değer de ekonomik değer olarak düşünülmelidir.
<i>İşlevsel değer</i>	Yapı ya da alanın özgün işlevinin devamı öngörülebildiği gibi, yeni bir kullanıma uyarlanması da düşünülebilir.
<i>Geleneksel değer</i>	Yapıyı oluşturan toplumun yerleşmiş gelenekleri, yaşam biçimleri ve inanışları ile ilgili bir değerdir. Mimarlık ürünleri, geleneğin şahitleri olarak bu değeri taşırlar.
<i>Eğitim değeri</i>	Yapılan ve onların biraraya gelerek oluşturdukları kentsel, kırsal ve arkeolojik alanları, yaşamın mekâna yansımaları olarak kabul edildiğinde, bu yapı ve alanlar, değişik dönemlerde yaşayan topluluklar ve onların sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal yaşamlarıyla ilgili olarak en somut bilgileri veren somut birer kaynak olmaktadır. Bu bağlamda öğretici bir değerleri vardır.

2. TRAKYA'DA RESTORASYON UYGULAMA ÖRNEKLERİ

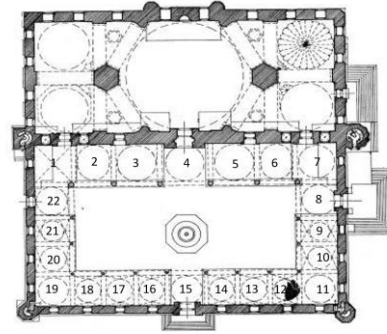
Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illerinde yer alan camilerden Üç Şerefeli Cami'nin 2006-2009, II. Bayezid Camii'nin 2007-2009, Medrese Ali Bey Camii'nin 2015, Hızır Bey Camii'nin 2007-2009, Rüstem Paşa Camii'nin 2005-2007 ve 2017-2018, Orta Camii'nin de 2012-2016 yılları arasında gerçekleşen son dönem restorasyon uygulamaları ele alınmaktadır.

2.1. Edirne Üç Şerefeli Cami

II. Murad tarafından 1437-1447 yılları arasında yaptırılan cami, Saatli Medrese, mektep, sebil, çeşme ve hazîreden meydana gelen küçük bir külliye'dir (Ahmet Badi, 2000; Aslanapa, 1997; Tanman, 1998) (Şekil 2). Cami, dikdörtgen planlı ana ibadet mekânı ile ortasında şadırvan bulunan revaklı avludan oluşmaktadır (Şekil 3). Revaklı avlunun dört köşesine minare yerleştirilmiştir. Cami ibadet mekânı altıgen fil ayağı üzerine 24.10 m'lik büyük bir kubbe, giriş cephesine göre sağda ve solda 10.80 m'lik ikişer küçük kubbe ve araları dolduran dört küçük kubbeyle örtülüdür (Tanman, 1998, Abdurrahman Hibri, 1996). Şadırvan avlusunu oluşturan revaklar 22 birim, son cemaat yeri ise 7 birimli olup sol köşedeki tekne tonoz, diğerleri kubbe ile örtülüdür. Yapı çeşitli dönemlerde onarımlar geçirmiştir.

Şekil 2. Kentiçi konumu

Şekil 3. Plan (Aslanapa, 1997'den düzenlenmiştir)

1763 yılı onarımı: Edirne'de meydana gelen 1752 depreminde zarar görmüş, kubbelerinde çatlak olduğu gibi bazı kubbeleri de yıkılmış, şerefelerine kadar dört minaresi çökmüştür. 1763 yılında yapılan onarımla statik açıdan yapıya takviyelerde bulunulmuş, yok olan bölümler 18. yüzyıl mimari anlayışıyla yeniden yapılmıştır (Ayverdi, 1972).

1930-1955 yılları arasındaki onarımlar: Caminin minareleri Balkan Savaşı (1913) sırasında tekrar yıkılmıştır. Cumhuriyet döneminde Edirne Valisi Hacı Adil Bey tarafından onartılmıştır. Yivli minare, 1930 yılında strüktürel sorunları olması nedeni ile yeniden inşa edilmiştir. Cami 1953 yılı depreminden büyük ölçüde zarar görmüş; kubbe, duvar ve kemerlerinde

çatlaklar meydana gelmiştir. Bu dönemde alınan müdahale kararlarına göre, orta mekândaki iki büyük ayağı bağlayan çürümüş ahşap gergilerin yerine çelik gergilerin konulması, bu gergilerin ahşap kaplama ile gizlenmesi yer almaktadır (Altınsoy, 1999).

1965 yılı onarımı (EVBM arşivi): 1965 yılı onarımları kapsamında bazı kubbe ve tonozlar onarılmış, pencere söveleri yenilenmiş, sıva yapılmış, harimin tuğla döşemeleri yenilenmiştir.

1971 yılı onarımı (EVBM arşivi): Caminin esas kubbesi ile her iki yanındaki küçük kubbelerin kurşun etkeleri altından geçerek kubbeleri saran betonarme kirişler yapılmış, kubbe kurşunları yenilenmiştir. Kemer aralarına gergi demiri yapılmıştır. Minarelerdeki şerefe altı taşları değiştirilmiştir.

1973 yılı onarımı (EVBM arşivi): Cami içindeki kubbelerde tezyinat araştırması için sıva ve badana raspası yapılmış, kemer aralarına konulan gergiler boyanmıştır.

1986 yılı onarımı (EVBM arşivi): Caminin revaklı avlusu taş ve mermer döşemeleri kırık ve hasarlı olması dolayısıyla tamamen sökülüp yenilenmiştir. Son cemaat yerinin taş ve mermer kaplamaları yapılmıştır.

1991-1993 yılı onarımı (EVBM arşivi): Üst örtü kurşun kaplamaları yenilenmiş, taş ve mermer onarımları yapılmış, duvar ve kubbelerdeki çatlaklar onarılmıştır.

1996 yılı onarımı (EVBM arşivi): Prof. Dr. Müfit Yorulmaz tarafından hazırlanan teknik rapor doğrultusunda kuzeybatı burmalı gövdeli minarenin onarımı gerçekleştirilmiştir. Bu rapora göre; minarenin külah, petek, şerefe döşemesi ve şerefe altı bilezik dahil sökülmesi ve yeniden örülmesi, mevcut taşlar arasında çatlak ve eksikleri olanların onararak yeniden kullanılması önerilmiş ve söz konusu öneriler uygulanmıştır.

1998-1999 yılı onarımı (EKVKBK arşivi): Üç Şerefeli Cami mihrabının solunda ve doğu duvarında imitasyon olarak yapılmış duvar kaplamalarının orijinal taş duvarlara uyum sağlamaması nedeni ile kaldırılarak özgün taş malzeme kullanılarak uyumlu hale getirilmesi sağlanmıştır. Yapıda özgün altıgen tuğla yer döşemesinin eksik ve beton olan yerleri, özgün ile aynı boyut ve biçimde pişmiş toprak malzeme ile tamamlanmıştır (EKVKBK arşivi).

2006-2009 yılı onarımları (EKVKBK arşivi): Revak kubbelerinin onarımı ve takviyesi: aşırı deformasyon yapmış olan ve bu sebeple çatlakların onarılamayacak düzeye ulaştığı revak kubbeleri sökülerek yeniden yapılmıştır. Az hasarlı olan kubbeler, kemerler ve kubbe tamburları onarılmış ve sağlamlaştırma yapılmıştır. Revak kubbelerine ait kemerler, paslanmaz

çelik gergilerle caminin beden duvarlarına bağlanmıştır. Yapıda bazı sütun başlıkları çatlamış ve yer yer kırılmış durumda olup, bu çatlak ve kırıklar özel epoksi enjeksiyon malzemeleri ve dekoratif epoksi tamir macunları ile onarılmıştır. Üç şerefeli minarenin onarımı ve güçlendirilmesi amacıyla minarenin basamaklarındaki çatlaklar epoksi enjeksiyonu ile doldurulmuş ve çelik lamalar kullanılarak güçlendirilmiştir. Kavallı minarede, şerefenin üstünde aşırı hasar ve düşeyden sapma tespit edilmiş ve kaideye kadar sökülerek yeniden örülmüştür. Ayrıca yapının ahşap elemanları onarılmıştır.

2007 yılı onarımı kapsamında ayrıca caminin revaklı avlusunun güçlendirilmesine yönelik tüm revak dış duvarlarına ve iç sütunların temellerine mini kazık çakılmak suretiyle güçlendirme yapılmıştır. Zeminde tespit edilen suyun tahliyesi için tüm yapı çevresinde drenaj sistemi uygulanmıştır. Hasar görmüş olan kubbelerin üst örtü kurşunları açılmış, gerekli dikiş ve enjeksiyonlar yapıldıktan sonra kubbeler içten ve dıştan karbon elyaf bantlar ile sarılarak sağlamlaştırılmış ve sıvanarak üzerlerine tezyinatlar yapılmıştır.

Caminin ana kubbe ve avlu revak kubbelerinin kalemişi süslemelerine yönelik olarak “Sivaları dökülmüş ve bozulmuş olan son dönem Barok süslemelerin kopyalarının alınarak tespit edilip, alttaki klasik dönem süslemelerin çıkartılması amacıyla raspa yapılması ve klasik dönem süslemelerin korunması, yüzeylerin temizlenmesi ve eksik kısımlarının aynı desen ve renkte tamamlanması” (EKVKBK arşivi) kararı alınmıştır. Cami ana kubbesinde ve avlu revak kubbelerinde raspa sonucu kısmi olarak özgün bezemeye ulaşılmış, desen tamamlama işlemlerinden sonra aslına uygun olarak yenilenmiştir. Özellikle avlu revak kubbelerinde ve geçiş öğelerinde kısmi olarak barok bezeme sergilenmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Edirne Üç Şerefeli Cami³

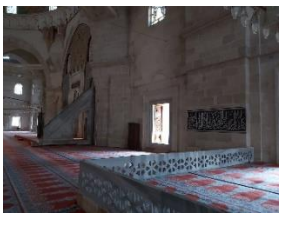

		
Revaklı avlu (EVBM, 1986)	Ana mekân kubbe kalemişi bezemesi (EVBM, 1986)	Ana mekân kubbe kalemişi bezemesi-2022

³ Kaynak belirtilmeyen fotoğraflar birinci yazara aittir.

Tablo 2. devam

		
Son Cemaat Mahalli -1990 (EKVKBK arşivi)		6 No.lu kubbe-2022
		
8 No.lu kubbe-2006 (EVBM arşivi)	8 No.lu kubbe--2022	18 No.lu kubbe-2006 (EVBM arşivi)
		
18 No.lu kubbe-2022	15 No.lu kubbe-2006 (EVBM arşivi)	15 No.lu kubbe-2022
		
Minare onarımı-2007 (EKVKBK arşivi)		
		
Güneybatı cephesi-2022	Kuzeydoğu cephesi-2022	Kuzeybatı cephesi-2022

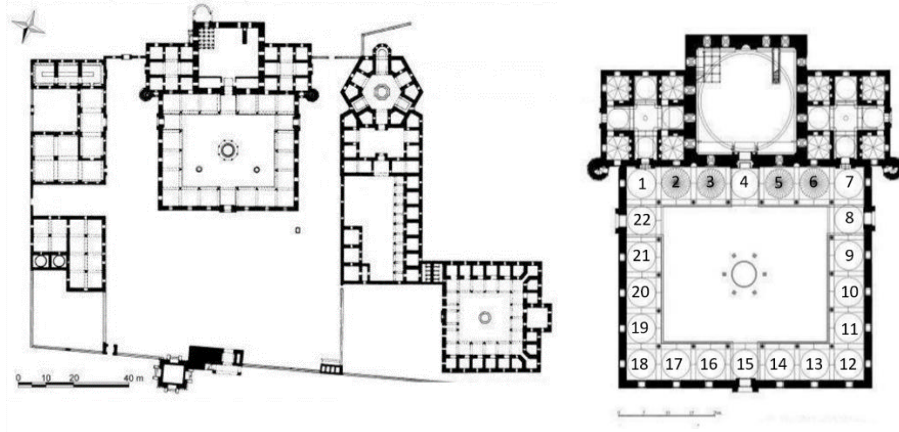
Tablo 2. devamı

		
Güneydoğu cephesi-2022	Revaklı avlu-2022	Taç kapı-2022
		
Mihrap-2022	Minber-2022	
		
İç mekân-2022		Kündekâri kapı-2022

2.2. Edirne II. Bayezid Camii

Külliyenin yapımına 1484 yılında başlanmış olup (Eyice, 1992) 1488 yılında tamamlanmıştır (Ahmet Badi, 200; Bayrakal, 2001) . Külliye, cami, medrese, darüşşifa, tabhane, imaret, çifte hamam, sıbyan mektebi, muvakkithane, mehterhane, mutfak, fırın, erzak depoları, değirmen, köprü ve su dolaplarından oluşmaktadır (Gurlitt, 2006). Günümüze cami, medrese, darüşşifa, tabhane, imaret, köprü, mutfak ve fırın ulaşmıştır (Benian & Mısırlı, 2022) (Şekil 4).

Külliye birimlerinin merkezinde yer alan caminin girişi, önünde yer alan revaklı avludan sağlanmaktadır. Avlu revakları kubbe ile örtülü ve merkezinde üstü açık mermer bir şadırvan yer almaktadır. Cami kubbe çapı 20 m. (Eyice, 1992; Müderrisoğlu, 1990; Kuban, 2007) olup sağ ve sol beden duvarlarına bitişik 9 birimli ve her birim kubbe ile örtülü tabhaneler bulunmaktadır. Yapı çeşitli dönemlerde onarımlar geçirmiştir.

Şekil 4. Külliye yerleşim planı ve cami planı
(Edirne II. Bayezid Külliyesi, b.t.'den düzenlenmiştir)

Edirne'de 1953 yılında meydana gelen deprem sonrası minareleri zarar görmüş ve **1960-70'li** yıllarda minareleri onarılmıştır. 1992 yılında da son cemaat mahallindeki sütun, sütun başlıkları ve kemerleri onarılmıştır (EVBM arşivi).

EKVKBK, 03.06.2004 tarih 8032 sayılı kararda, kubbe kalemışı restorasyonuna yönelik yapılması gerekli uygulamalar belirtilmiştir. Buna göre kubbenin kısmen ayrılmış sıva tabakalarının mikroenjeksiyon yöntemi ile sağlamlaştırılması, kubbe, beden duvarlarında ve pandantifler üzerindeki sağlam durumda olan kalemışlerinin temizlenerek yerinde korunması, mevcut kalemışlerinin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması ve mevcut kalemışlerinin yenilenmeden temizlenerek korunması gerektiği kararı alınmıştır (EKVKBK).

1998-2005 yılı onarımları (EVBM arşivi): Caminin ön cephesinde taş onarımları yapılmış, alçı dışlık ve müzeyyen içlik yapımı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yapının iç beden duvarlarındaki derz ve kalem işlerinin onarımı yapılmış, kadınlar mahfili düzenlenmiş ve hünkar mahfili, mihrap ve minber temizliği yapılmıştır. Ayrıca yapının yer döşemeleri yenilenerek cami üst örtünün kurşun tamir işleri gerçekleştirilmiştir.

2006 yılı onarımı (EVBM arşivi): Yapının sudan zarar görmesini engellemek amacı ile külliye çevresinde yağmur sularının toplanması ve atılmasını sağlayacak drenaj sistemi yapılmıştır.

2007-2009 yılı onarımları (EVBM arşivi): Bu dönemdeki restorasyon çalışmaları cami ile birlikte tabhaneler, imarethane ve fodlahaneyi kapsamaktadır. Camide gerçekleşen uygulamalar; avlu, son cemaat mahalli ve iç ve dış cephede yapılanlar şeklinde açıklanmıştır. Cami revak avlusunun giriş kubbelerinde çatlak onarımı yapılarak kubbe kurşunları yenilenmiştir. Revak ve avlu döşemeleri onarımı ile birlikte gerekli yerler yenilenmiş, sütun ve sütun başlıkları temizlenmiştir. Cami son cemaat mahalli ve revaklı avlu kubbelerinde raspa yapılarak kalemişleri yenilenmiştir. Kalemişi bezemeler raspa öncesi barok özellikte olup raspa sonrası her kubbe kendi içinde değerlendirilmiştir. Raspa ile alt tabakadaki ulaşılabilen klasik dönem bezemesi ortaya çıkarılarak yenilenmiş ve mevcut barok bezeme de kısmi olarak sergilenmiştir. Cami dış cephelerinde taş temizliği ile birlikte gerekli bölümlerde taş ve tuğla çürütmeleri yapılarak yeniden örülmüştür. Yapının iç cephelerinde ise taş ve tuğla tamirleri ile birlikte derz ve sıva işleri yapılmıştır. Ayrıca yapıda künde-kârî pencere kepenkleri onarılarak pencere ve kapı doğramaları yenilenmiştir (Tablo 3).

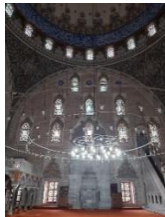

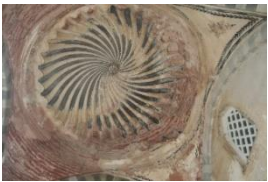

Tablo 3. Edirne II. Bayezid Camii

		
Külliye genel görünüm (Zobar, 2021)	Son cemaat mahalli ve ana mekân-1992 (EVBM arşivi)	Son cemaat mahalli-1992 (EVBM arşivi)
		
Şadırvan ve son cemaat mahalli -1992 (EVBM arşivi)	Cami iç beden duvarları derz yapımı (2005 yılı onarımı)	Drenaj sistemi öncesi-2006 (EVBM arşivi)
		
Tabhane-restorasyon öncesi-2007 (EVBM arşivi)	Son cemaat mahalli-restorasyon öncesi-2007 (EVBM arşivi)	Son cemaat mahalli ve avlu döşemeleri, restorasyon öncesi-2007 (EVBM arşivi)

Tablo 3. devamı

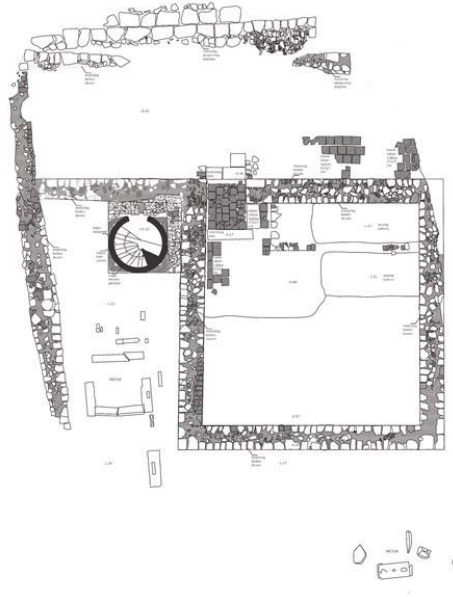
		
Ahşap künde kari kapı, restorasyon öncesi ve sonrası-2008 (EVBM arşivi)		Son cemaat mahalli-2008 (EVBM arşivi)
		
Güneybatı cephesinde taş onarımı-2008	Minare onarımı-2008	Son cemaat mahalli cephe temizliği-2008 (EVBM arşivi)
		
Son cemaat mahalli sütun ve sütun başlıklarının onarımı ve kalemışı yapılması-2008 (EVBM arşivi)		
		
Kurşun yenileme-2008 (EVBM arşivi)	Güneybatı cephesi- aşırı plastik onarım-2022	
		
Güneydoğu cephesi - aşırı plastik onarım-2022	Cami kuzeydoğu cephesi - aşırı plastik onarım-2022	Cami kuzeybatı cephesi ve son cemaat mahalli-2022

Tablo 3. devamı

		
Mihrap-2022	Kadımlar mahfili-2022	Minber-2022
		
Hünkar Mahfili-2022	Harim-2022	Ana kubbe-2008
		
Ana kubbe-2022	2 No.lu kubbe-2008	2 No.lu kubbe-2008
		
3 No.lu kubbe-2008	3 No.lu kubbe-20022	13 No.lu kubbe-20022
		
14 No.lu kubbe-20008	14 No.lu kubbe-2022	15 No.lu kubbe-2022

2.3. Edirne Medrese Ali Bey Camii

Cami, 1498 tarihinde Mustafa oğlu İbrahim Bey tarafından inşa ettirilmiştir (Rıfat Osman, 1999; Meriç, 1963). Edirne'de gerçekleşen 1745 yılındaki yangın ve 1751 yılındaki depremde yapının büyük hasarlar aldığı, kubbesinin ve minaresinin üst kısımlarının yıkıldığı varsayılmaktadır (Peremeci, 1939). Uzun süre bakımsız kalan yapıdan 2007 yılında başlayan kazı ve projelendirme çalışmaları öncesi sadece şerefeye kadar minaresi gelebilmiştir. EKVKBK'nun 11.01.2007 tarih ve 1210 sayılı kararı ile rölöve, restitüsyon ve rekonstrüksiyon projelerinin hazırlanmasına yönelik kazı çalışmalarının Edirne Müzesi kontrolü altında yapılmasına karar verilmiştir. Yapılan kazı çalışmaları 07.10.2008-07.11.2008 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmaları sonucunda cami ve çevresinin plan ve konum özellikleri kısmen de olsa ortaya çıkarılmış ve ana mekânın 9.70x9.45 m ölçülerinde olduğu ve duvar kalınlığının 90 cm ve moloz taş örgülü olduğu tespit edilmiştir (EVBM arşivi), (Şekil 5).

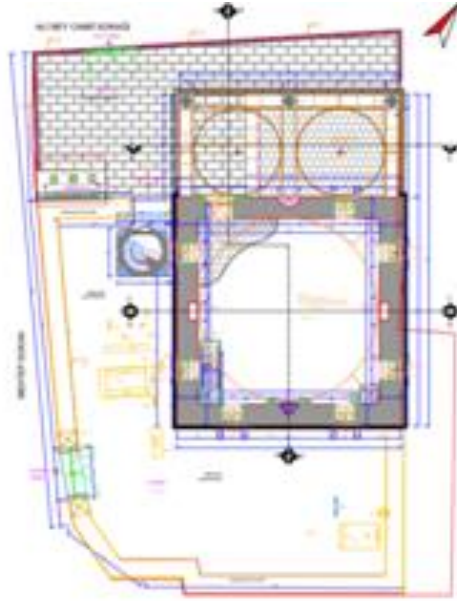

Şekil 5. Kazı sonrası mevcut durum (EVBM arşivi)

Yapının rekonstrüksiyonuna yönelik süreçte ise yapıya ait yazılı, görsel vb bilgiye ulaşamaması nedeniyle Edirne'deki tek kubbeli camiler ile karşılaştırmalı çalışma yapılmıştır (EVBM arşivi). Karşılaştırmalı çalışma sonucunda yapının pencere açıklıklarının yerine ve formuna karar verilmiş;

iç mekânı ve süslemeleri hakkında da herhangi bir belge olmamasından dolayı süslemeler yapılmamıştır. Yapının minberi ahşaptan ve oldukça sadece yapılmıştır. Üst örtü ile ilgili olarak, 1917 yılındaki görselde kırma çatı ve alaturka kiremit kaplamanın yangın ve deprem sonrası uygulanmış olabileceği varsayılarak Edirne tek kubbeli camilerinde yapılan karşılaştırmalı çalışmaya göre tek kubbeli ve tromp geçiş ögesi olabileceği kabulüyle uygulama gerçekleştirilmiştir. Son cemaat yeri için de karşılaştırmalı çalışma yapılmış ve çalışma sonucuna göre son cemaat yerinin kubbeli olacağı ve geçiş ögesi olarak da pandantifin uygulanacağı belirlenmiş ve uygulanmıştır. Son cemaat yeri ve avlu zemininde doğal taş kullanılmıştır. Yapının kısmen mevcut olan minaresinde zamanla oluşan malzeme ve derz kayıpları ile oyulmalar ve çatlaklar tespit edilmiştir. Minare yüzeyi temizlenerek eski fotoğraflar ve eldeki veriler doğrultusunda özgün malzeme ve yapım tekniği ile yeniden yapılmıştır. Ayrıca ayakta duran hasarlı minare kaidesi ve gövdesi tuğla malzeme ile bütünlenmiştir (Şekil 6) (Tablo 4).

Şekil 6. Rekonstrüksiyon projesi-plan (EVBM arşivi)

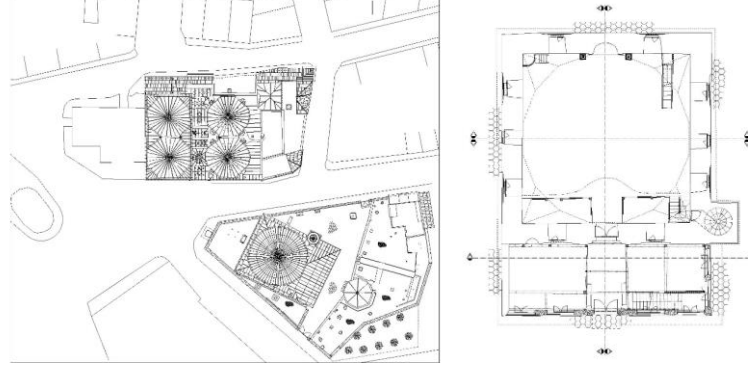
Tablo 4. Edirne Medrese Ali Bey Camii

		
Cami genel görünümü-1917 (Rıfat Osman)	Kazı öncesi-2007	Kazı sonrası-2008 (EVBM arşivi)
		
Kuzeybatı cephesi-2022	Kuzeydoğu-kuzeybatı cephesi-2022	Güneybatı-güneydoğu cephesi-2022
		
Güneydoğu-kuzeydoğu cephesi-2022	Minare-2022	Son cemaat mahalli-2022
		
Mihrap ve minber-2022	Kadınlar mahfili-2022	Kadınlar mahfili-2022

2.4. Kırklareli Hızırbey Camii

Kırklareli'nin merkezinde yer alan külliye cami, hamam, arasta ve hazîreden oluşmaktadır. Cami kitabeden anlaşıldığı üzere Kösemihalzâde Hızır Bey tarafından 1383'te (H.785) inşa ettirilmiştir (Karakaya, b.t.).

Tek kubbeli, kare planlı olan cami, kuzeyinde sonradan eklenmiş bir son cemaat mahalli ile harimin kuzeybatısında yer alan tek şerefeli minarenden oluşmaktadır (Şekil 7). Yapı farklı dönemlerde onarımlar geçirmiştir.

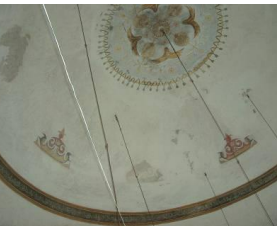

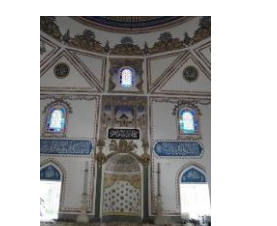

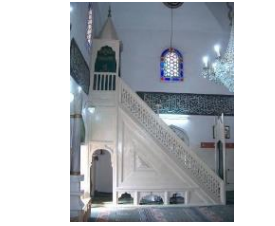

Şekil 7. Hızırbey Külliyesi yerleşim planı ve cami planı (EKVKBK arşivi)

Hızırbey Camii son cemaat mahalli 1824 (H.1240) yılı depremi sonrası yıkılmış ve Aydoslu Hacı Yusuf Paşa tarafından onarılmıştır. Zamanla yeniden yıkılan son cemaat mahalli 1887/89 yılında Tosunoğlu Ali Efendi tarafından yaptırılmıştır. Caminin içerisinde 19. yüzyılda yapılan onarımlar sırasında uygulanan barok kalem işleri yer almaktadır. Tek şerefeli ve çok yüzlü olan minare gövdesi Balkan Savaşı sırasında, 1912'de Bulgarlar tarafından yarısına kadar yıkılmış, 1937 yılında da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yenilenmiştir (Tuncel, 1974)

EKVKBK'nun 26.10.2007 tarih ve 1655 sayılı kararı ile rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri; 15.11.2007 tarih ve 1677 sayılı karar ile restorasyon tadilat projesi, 17.10.2008 tarih ve 2113 sayılı karar ile tadilatlı restorasyon projesi ve tezyinat projesi uygun bulunmuştur. Yapının restorasyonu 2009 yılında tamamlanmıştır.

2007-2009 yılı onarımı: Yapının beden duvarlarında önceki onarımlarda kullanılmış olan tüm çimento sıvalar raspa edilmiştir. Ahşap öğeler (minber, kadınlar mahfili, son cemaat yeri tavanı) ve ana mekân beden duvarları üzerindeki yağlı boyalar raspa edilerek pinoteks ve vernik uygulaması yapılmıştır. Beden duvarlarının zemine yakın yerlerinde nem problemine yönelik olarak yapının etrafına drenaj sistemi yapılmıştır. Kubbe kalemışı bezemelerinin üzerinde yer alan kireç badana raspa edilerek alttan çıkan izler neticesinde Barok kalemışı bezeme yenilenmiştir. Cami orijinal zemin kaplaması üzerinde yer alan ahşap döşeme kaldırılarak özgün altıgen tuğla döşeme açığa çıkarılmıştır. Bozulan taş malzeme çürütülerek yenilenmiştir. Ana mekânda yer alan tüm ahşap pencere doğramaları, son cemaat yeri ve ana mekân giriş kapısı ile son cemaat yeri ahşap tavanı sökülerek tamamen yenilenmiştir. Cami avlusunda çevre düzenleme çalışmaları kapsamında wc, abdesthane ve gusülhane yapılmıştır (Tablo 5).

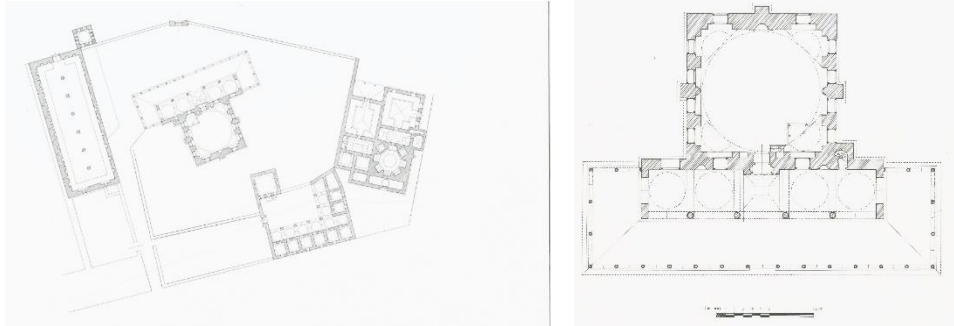
Tablo 5. Kırklareli Hızırbey Camii

		
Güneydoğu cephesi-restorasyon öncesi-2008 (EKVKBK arşivi)	Kuzeybatı cephesi-restorasyon öncesi-2008 (EKVKBK arşivi)	Güneybatı cephesi-restorasyon öncesi-2008 (EKVKBK arşivi)
		
Son cemaat mahalli-restorasyon öncesi-2008 (EKVKBK arşivi)	Cami ana mekân kubbe kalemîşi-restorasyon öncesi- 2008 (EKVKBK arşivi)	Kuzeybatı cephesi-restorasyon aşaması – 2009
		
Güneybatı cephesi-restorasyon aşaması-2009	Mihrap-restorasyon aşaması-2009	Cami iç mekân- restorasyon aşaması-2009
		
Mınber-restorasyon öncesi-2009	Kuzeybatı ve güneybatı cepheleri-restorasyon sonrası-2022	
		
Son cemaat mahalli -restorasyon sonrası -2022	Cami ana mekân kubbe kalemîşi-restorasyon sonrası-2022	Cami iç mekân- restorasyon sonrası-2009

2.5. Tekirdağ Rüstem Paşa Camii

Rüstem Paşa tarafından Mimar Sinan'a (Sai Mustafa Çelebi, 2002; Meriç, 1965) yaptırılan cami tek kubbeli olup portalinde yer alan iki kitabeden biri olan inşa kitabesinde 1553 (H. 960) yılında inşa edildiği, diğer kitabede de 1841 (H.1257) yılında tamir edildiği anlaşılmaktadır. Medrese, bedesten, kervansaray, hamam, imaret, cami ve kütüphaneden oluşan külliye günümüze sadece cami özgün niteliklerini koruyarak gelebilmiştir (Tuncel, 1974; Sönmez, 1988), (Şekil 8).

Düzyüksek kesme küfeki taş (Umaroğulları & Kartal, 2021) olarak inşa edilen cami, kare planlı ana mekân ile bunun kuzeybatısındaki minare ve önündeki çift revaklı son cemaat yerinden oluşur. İç revak beş kubbeli, dış revak tek yöne eğimli çatı ile örtülüdür. Üzeri tek kubbe ile örtülü ibadet mekânının dört köşesindeki geçiş ögesi tromptur. Kubbe çapı 13.6m (Kuran, 1988) duvar kalınlıkları ise 1.55-1.65m arasındadır. Yapı farklı dönemlerde restorasyon geçirmiş olup aşağıda açıklanmıştır.

Şekil 8. Külliye yerleşim planı (restitüsyon) ve cami planı (Ülgen, b.t.)

1841 yılı onarımında kubbe kasnağındaki ayrılmalar harçla doldurularak demir kenetlerle bağlanmış; kubbe ve beden duvarlarındaki kalemişi bezemeler yenilerek pencereler ve yıkılmış durumdaki müezzin mahfili yeniden yapılmıştır (Alkan, 2020). Son cemaat mahalli dış revaktaki ahşap kirişler ve tavan yenilenmiş, iç revak kubbelerinde de sıva onarımları yapılarak kalemişleri yenilenmiştir. Minarenin külah kısmı da yeniden yapılarak derz onarımı gerçekleştirilmiştir (Alkan, 2020). Tuncel (1974), caminin yan cephelerindeki payandaların da 1841 onarımında yapılmış olabileceğini belirtmektedir (s. 35).

1947 yılında ana kubbedeki çatlaklar beton malzeme ile sağlamlaştırılarak ihtiyaç gerektiren kısımlarda kurşunlar yenilenmiş, alçı içlik pencereler ve beton dışlık yeniden yapılmıştır. 1964 yılında son cemaat

mahalli dış revak zemin kaplamaları yenilenmiş, şadırvan onarılmış ve cami ihata duvarları yapılmıştır. 1990-1991 yılı son cemaat mahallinin kırık mermer sütunları onarılmış, demir gergilerin bir kısmı ve dış revak ahşap tavanı yenilenmiş, cami giriş cephesi muhdes boyaları temizlenmiştir. 1992-1993 yıllarında caminin bazı kalemişleri ile kurşunları yenilenmiş ve ihata duvarları onarılmıştır (Alkan, 2020).

2005-2007 Yılı Onarımı: 30.04.2005 tarih ve 371 sayılı karar ile rölövesi uygun görülen yapının restitüsyon ve restorasyon projeleri 13.10.2005 tarih ve 578 sayılı kararla onaylanmıştır.

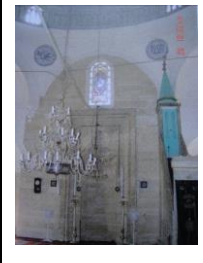

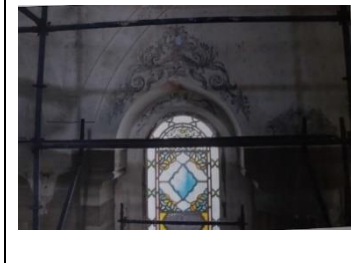

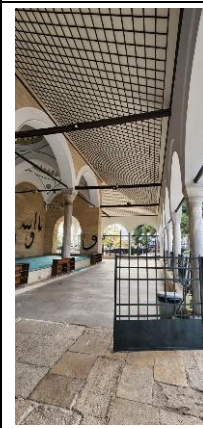

1999 depremi sonrası caminin iç ve dış duvarlarındaki mevcut çatlaklarda ve açılmalarda ilerleme olduğu ve yaklaşık on yıl önce ayrılan taşları birbirine bağlamak amacı ile kullanılan demir kenetlerin (EKVKBK) zaman içerisinde dış etkiler nedeniyle korozyona uğraması sonucu mevcut çatlakların ve ayrışmaların arttığı tespit edilmiştir. Ana kubbe kasnak altı pandatiflerde ve pencere içlerinde düşey yönde kısmi çatlak ve ayrılmalar, pencerelerin üzeni seviyelerinde kılcal çatlaklar, cami dış cephe duvarlarında çatlaklar, taşlarda erime ve kopmalar, yüzey kirliliği ve bitkilenme gözlenmiştir. Tespit edilen kılcal çatlaklara özgün harç ile benzer özellikteki harç, düşük basınç altında enjekte edilmiştir. 2-5 mm olarak gözlenen derz açılmaları paslanmaz çelik çubuklarla onarılmış, daha önceki onarımlarda yapılan tüm çimento harçlı uygulamalar sökülerek yapıya özgün nitelikte sıva uygulanmıştır. Yer döşemesi tuğla olarak yenilenmiş, mihrap ve minberde temizleme işlemi gerçekleştirilmiş ve ahşap gergilerin tümü müdahaleden geçirilmiştir.

2017-2018 Yılı Onarımı: Cami iç mekân duvarlarında, kubbe altı kısmında, pencere üzerlerinde, pencere içlerinde ve aralarında raspa yapılarak ortaya çıkarılan Barok üslup kalemişleri yenilenmiştir (EKVKBK) (Tablo 6).

Tablo 6. Tekirdağ Rüstem Paşa Camii

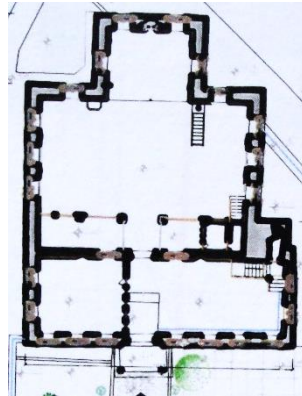
Tablo 6. devamı

		
Mihrap ve ana ibadet mekânı-restorasyon öncesi-2008 (EKVKBK)		Üst sıra pencere- restorasyon öncesi 2008
 		
Cami genel görünüm ve son cemaat mahalli-2022		
		
Son cemaat mahalli ve cami ana ibadet mekân ve kubbe kalemişi bezemesi-2022		
		
Cami ana ibadet mekânı-2022		

			
Duvar yüzeylerinde kalemîşi-2022		Cami ana ibadet mekânı-2022	
			
Minber-2022	Mihrap ve minber-2022	Alt sıra pencere-2022	Mukarnaslı taç kapı-2022

2.6. Tekirdağ Orta Cami

Tekirdağ Merkez İlçede yer alan caminin yapım tarihi bilinmemekle birlikte Kürkçü Sinan Bey tarafından 1520'li yıllarda yaptırılmıştır (Ateş, 2011). Daha sonra yıkılan cami 1854-55 yıllarında yöre halkı tarafından mevcut temelleri üzerine yeniden inşa ettirilmiştir (Orta Cami, Tekirdağ, b.t.), (Şekil 9).

Şekil 9. Orta Cami planı (EKVKBK arşivi)

Dikdörtgen planlı camide kare mihrap çıkıntısı ve iki katlı son cemaat mahalli bulunmaktadır. Kuzeybatı köşesinde kare kaideli tek şerefeli minaresi yer almaktadır. Cami düz ahşap tavanla örtülü olup yağlı boya barok süslemelerle bezenmiştir. Kıрма çatı alaturka kiremit kaplıdır. Yapının geçirdiği onarımlara yönelik uygulamalar aşağıda açıklanmıştır.

Belirli aralıklarla restore edilen ve sürekli kullanılan yapı, yapısal bütünlüğünü büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşmıştır. Ancak zaman içerisinde hava kirliliği ve iklimsel etkilerle, özgünlüğünü büyük ölçüde koruyan mimari elemanlara ait malzeme yüzeylerinde bozulmalar tespit edilmiştir. Yapının beden duvarlarının kum taşı ile yapılmış olması, dış etkilerden daha fazla zarar görmesine yol açmıştır. Ayrıca çatı ve drenaj sistemlerinden kaynaklanan aksaklıklar nedeniyle de belirli bölgelerde nem yoğunluğunun arttığı buna bağlı olarak da aşınma ve biyolojik patina gibi bozulmaların yoğunlaştığı gözlenmektedir.

1999 yılı depremi sonrasında oluşan yapının pencere kenarlarında ve pencere kemerlerinin kilit noktalarında çatlaklar gözlenmiştir. Çatlaklar çimento enjeksiyon ile onarılmaya çalışılmış ancak çözüm yetersiz kalmıştır. Yapının doğu cephesindeki betonarme hatılın varlığı, daha önceki dönemlerde yapıya müdahale edildiğini göstermektedir.

EKVKBK'nun 13.06.2008 tarih ve 1948 nolu kararı ile rölöve (detay), restitüsyon ve restorasyon projeleri onaylanmış olup uygulamalar 2012-2016 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Restorasyon çalışmaları sırasında yapılan raspa çalışmalarıyla yapının beden duvarları ve zemininde çatlaklar tespit edilmiş olup taşıyıcı sistemin güçlendirilmesine yönelik EKVKBK'nun 19.09.2013 tarih ve 1235 sayılı kararı ile rapor hazırlanmış ve restorasyon revizyon projesi kabul edilmiştir. Bu kararlar çatlaklara hidrolik kireç katkılı enjeksiyon harcı enjekte edilmiş ve çelik kenetler kullanılmış, beden duvarlarına da paslanmaz çelikten hatıl uygulaması gerçekleştirilmiştir. Yapı aynı zamanda muhdes eklerden arındırılmıştır (EKVKBK arşivi). Cephelede çimento derzler çıkarılarak derz onarımı yapılmış ve tüm taş yüzeyler temizlenerek püskürtme yöntemi ile koruyucu uygulanmıştır. Taş malzemenin erimesi ve niteliğini kaybetmesi sonucu bozulan söveler yenilenmiştir. İç mekân duvarlarındaki mevcut sıvaların çimento katkılı olması nedeni ile alçı süslemelerde malzeme kaybı ve erimeler görülmüş olup alçı süslemeler yenilenmiştir. Ahşap minber, mihrap ve giriş kapılarında raspa yapılmış ve raspa sonucu tespit edilen çatlaklar onarılarak çürüyen kısımlar yenilenmiştir. Ahşap koruyucuyla boyandıktan sonra süslemelere altın varak uygulaması yapılmıştır (Tablo 7).

Tablo 7. Tekirdağ Orta Cami

		
Kuzeybatı cephesi-restorasyon öncesi-2008 (EKVKBK arşivi)	Güneybatı cephesi- restorasyon öncesi-2008 (EKVKBK arşivi)	Duvar yüzeyinde bozulmalar-restorasyon öncesi-2009 (EKVKBK arşivi)
		
Zeminden yükselen nem sorunu ve betonarme hatıl kullanımı-restorasyon öncesi-2008 (EKVKBK arşivi)		Kadınlar mahfili- restorasyon öncesi-2009
		
Minber ve mihrap- restorasyon öncesi-2009		Ahşap tavan göbeği-restorasyon öncesi-2009
		
Kuzeybatı cephesi-2022	Kuzeydoğu cephesi-2022	
		
Kuzeybatı-güneybatı cephesi-2022	Güneydoğu cephesi-2022	

Tablo 7. devamı

	
Son cemaat mahalli kalemîşi-2022	Mihrap ve minber-2022
	
Minber ve kadınlar mahfili-2022	Pencere düzeni-2022

SONUÇ

Bir taşınmazın kültür varlığı olarak kabul edilebilmesi için bazı anıt değer ölçütlerine sahip olması gerektiği gibi anıt değerlerinin korunması ve sürekliliğinin sağlanması da önem taşımaktadır. Bu nedenle yüzyıllar öncesinden günümüze ulaşan tarihi yapılara süreç içerisinde gerek doğal gerekse insanlar tarafından gerçekleştirilen olumsuz etkenlere bağlı olarak müdahale edilmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan camiler de döneminin yapıım tekniğini, estetik anlayışını, sosyal ve ekonomik düzeyini yansıtan birer somut belge niteliğinde olup süreç içerisinde geçirdikleri onarımlarla günümüze ulaşmışlardır. Ancak yapılan müdahaleler yapıları günümüze taşımakla birlikte hatalı uygulamalar sonucu değerlerinin kısmen veya büyük oranda yitirilmesine de neden olmuştur.

Çağdaş koruma kavram ve kuramı doğrultusunda, tarihi belge ve estetik değer olarak kültür mirasının tüm özgünlüğü ile korunması gerekmektedir. Bu doğrultuda incelenen camiler özellikle son onarımları dikkate alınarak değerlendirildiğinde (Tablo 8):

Üç Şerefeli Cami'nin harim ana kubbesinin ve avlu revak kubbelerinin bezemelerinde, barok bezeme raspa edilmiş; raspa sonucu özgün bezeme izine rastlanılan kubbe ve geçiş ögelerinde desen tamamlama yöntemi uygulanmış, kısmi olarak da raspa öncesine ait barok bezeme sergilenmiştir. Tüm kubbe ve geçiş ögelerinde raspa sonucu özgün kalemîşi

bezeme izine rastlanılmamışsa da hâkim dönem uygulanması kararı doğrultusunda özgüne uygun kalem işleri ile bezeme restorasyonu gerçekleştirilmiştir. Oysaki bezeme restorasyonunda genel yaklaşım “*özgün bezemesini yitirmiş değişik dönemlerden bezemesel programlar içeren bir tarihi yapının, bezemelerindeki tarihi belge değerinin korunması, bu amaçla sağlamlaştırma ve mevcudu muhafaza etme*” (EKVKBK) şeklindedir. Dolayısıyla koruma uygulamalarında yapıya mal olmuş farklı dönem kalemişi bezemelerinin de tarihi bir belge olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

II. Bayezid Camii'nin son cemaat mahalli ve avlu revak kubbeleri kalem işlerinin restorasyonunda da Üç Şerefeli Cami kubbelerinin bezeme restorasyonundaki yaklaşım uygulanmıştır. Her iki farklı dönemin sergilenmeye çalışıldığı bu yaklaşım olumlu görülmekle birlikte yapılan uygulamaların ağırlıklı olarak raspa sonucunda kısmen ortaya çıkan bezeme izlerine dayanılarak büyük oranda tamamlanması yönünde olduğu görülmektedir. Oysa barok bezemenin mevcut hali ile korunarak raspa sonucu kısmi olarak ulaşılan bezemenin kısmen sergilenmesi yaklaşımı ile dönem karmaşası önlenebilirdi. II. Bayezid Camii'nin cephelerinde aşırı plastik onarım uygulamaları ise yapının tarihsellik değerini kaybetmesine sebep olmuştur. Buna karşın cephelerinde, yapıya “yaşamışlık” dokusu kazandıran ve zarar vermediği tespit edilen patina tabakası korunabilir, gereksiz taş yenilemelerinden kaçınılabilirdi.

Edirne'de rekonstrüksiyonu gerçekleştirilen Medrese Ali Bey Camii ise -kazı sonucu ortaya çıkan temel izleri dışında- tamamen karşılaştırmalı çalışma yöntemi ile ayağa kaldırılmıştır. Kesin belgelere dayanmadan, tamamen karşılaştırmalı çalışma yoluyla inşa edilen caminin özgünlük, tarihsellik ve belge değerinin olmadığı bir gerçektir.

Kırklareli Hızırbey Camii koruma uygulamalarında da cephelerde aşırı plastik onarım uygulamaları yapının tarihsellik değerini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca tüm ahşap öğelerin tamamen yenilenmesi nedeniyle ‘malzemede özgünlük’ değerini kaybettiği söylenebilir.

Rüstem Paşa Camii'nde, geçmiş dönem hatalı uygulamaların ortadan kaldırılarak yapıya zarar vermeyecek müdahale yöntemlerinin tercih edildiği; fakat cephelerde aşırı plastik onarımlarla yapının tarihsellik değerinin olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir.

Orta Cami'de de geçmiş dönem müdahalelerinin mevcut sorunlara çözüm olmaktan çok sorun oluşturur nitelikte olduğu; yapının özgünlüğüne zarar verdiği anlaşılmaktadır. Son dönem restorasyon uygulaması ile hatalı uygulamalar yapıdan kaldırılmış; yapı özgünlüğüne kavuşturulmuştur.

Tablo 8. Yapıların Anıt Değer Kriterlerine Göre Analizi

ÖLÇÜTLER		DEĞERLENDİRME												
		Üç Şerefeli Cami		II.Bayezid Camii		Medrese Ali Bey Camii		Hızırbey Camii		Rüstem Paşa Camii		Orta Cami		
		R.Ö	R.S.	R.Ö	R.S.	R.Ö	R.S.	R.Ö	R.S.	R.Ö	R.S.	R.Ö	R.S.	
SANATSAL VE MİMARİ DEĞERLENDİRME ÖLÇÜTLERİ	Belge	+	+	+	+	-	-	+	-	+	+	+	+	
	Enderlik	+	+	+	+									
	Özgünlük	Malzeme	+	-	+	-	-	-	+	-	+	-	-	+
		İşçilik	+	-	+	-	-	-	+	-	+	+	-	+
		Tasarım	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+
	Süreklilik	+	+	+	+			+	+	+	+	+	+	
	Artistik- Teknik	+	+	+	+									
	Geleneksel	+	+	+	+									
TARİHSEL VE KÜLTÜREL DEĞERLENDİRME ÖLÇÜTLERİ	Anı					+	+							
	Tarihsel	+	+	+	-			+	-	+	-	+	+	
	Mitolojik													
	Eğitim	+	+	+	+			+		+	+	+	+	
KENTSEL DEĞERLENDİRME ÖLÇÜTLERİ	Teklik	+	+	+	+									
	Çokluk													
	Grup													
	Homojenlik													
EKONOMİK DEĞERLENDİRME ÖLÇÜTLERİ	İşlevsel	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	
	Ekonomik													

Sonuç olarak; Trakya Bölgesi'nde yer alan ve koruma uygulamaları değerlendirilen anıtsal yapıların uygulama sonrası genellikle belge, malzemede özgünlük, tarihsellik değerlerini kaybettikleri söylenebilir.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Hibrî, (1996). *Enîsü'l-müsâmirîn: Edirne Tarihi 1360-1650* (Çev. Ratip Kazancıgil). Edirne.

Ahmet Badi, (2000). *Riyâz-ı Belde-i Edirne: Edirne Şehri Bahçeleri (Edirne Şehri Tarihi)* (Çev. Ratip Kazancıgil). Cilt I, İstanbul.

Alkan, M. (2020). Tarihi süreçte Tekirdağ Rüstem Paşa Külliyesi. *Türk Dünyası Araştırmaları TDA*, Ocak - Şubat 2020 Cilt: 124 (244), 25-66.

Aslanapa, O. (1989). *Türk sanatı* (2. Basım). İstanbul.

Aslanapa, O. (1997). *Türk sanatı*. Remzi Kitabevi.

Aslanapa, O. (2013). *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*. Edirne Kitaplığı: 3, (2. Baskı). Edirne Valiliği Kültür Yayınları.

Ateş, H. (2011). Tekirdağ. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekirdag> adresinden 22 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Avramea, A. (2002). Land and Sea Communications, Angeliki E. Laiou (Ed.), *Fourth-Fifteenth Centuries. The Economic History of Byzantium From the Seventh through the Fifteenth Century* (C: 1, s. 57-90) içinde. Washington DC: Dumbarton Oaks.

Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403 - 1451)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü.

Bayrakal, S. (2001). *Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler*. T.C Kültür Bakanlığı Yayınları/2555.

Benian, E. & Mısırlı, A.(2022). *Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: Edirne II. Bayezid Külliyesi Tıp Medresesi Örneği*. Mimarlık ve Yaşam Dergisi, 7(1), 95-122.

Canitez, T. (2010). *Trakya Bölgesi Ortak Tarihsel, Kültürel Gelişim Süreci ve Türkiye Trakyası Koruma Yaklaşımları Üzerine Bir Araştırma*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Edirne II.Bayezid Külliyesi. (b.t). <https://www.sanatin Yolculugu.com/edirne-ii-beyazid-kulliyesi/> adresinden 18 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Erzen, A. (1994). *İlkçağ Tarihinde Trakya (Başlangıçtan Roma Çağına Kadar)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Eyice, S. (1992). *Beyazıt II Camii ve Külliyesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 6,s.42-45) içinde. İstanbul.

Goodwin, G. (1971). *A History of Ottoman Architecture*. London: Thames&Hudson.

Gurlitt, C. (2006). *Edirne'deki Yapılar*, (C. Gurlitt; notlarla yay. haz. M. Özer), Edirne: Yöre Dergisi, Yöresel Kitaplar Dizisi:1, Edirne.

Karaçam, N. (1970). *Bütün Yönleriyle Kırklareli ve İlçeleri*. İstanbul: Yaylacık Matbaası.

Karakaya, E. (b.t.). Hızırbey Külliyesi.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/hizir-bey-kulliyesi> adresinden 20 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Kazhdan, A. K., (Ed.). (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford University Press, New York and Oxford.

Kizis, Y. (1992). *Thrace*. Atina: Melisa Publishing House.

Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: YEM Yayın.

Kuran, A. vd. (1988). *Mimar Başı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, (C.II, 175-214) içinde. T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Madran, E. & ve Özgönül, N. (2005). *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*. TMMOB Mimarlar Odası.

Mansel, A. M. (1938). *Trakya'nın Kültür ve Tarihi*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Mercimek Altınsoy, G. (1999). *Edirne Camilerinde 18. Yüzyıl Onarımları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Meriç, R. M. (1963). *Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*. Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul: Berksoy Matbaası.

Meriç, R.M. (1965). *Mimar Sinan Hayatı, Eseri I (Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler)*. Ankara: TTK Basımevi.

Müderrişoğlu, F. (1990). *Edirne II. Bayezid Külliyesi*. Vakıflar Dergisi, (Sayı: XXII, 151-198). Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Orta Cami, Tekirdağ. (b.t.).
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tekirdag/gezilecekler/orta-cami782447> adresinden 22 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Pandermalis, D. (1992). *Ancient Macedonia, Makedonia The Historical Profile of Northern Greece*. Thessaloniki.

Peremeci, O. N. (1939). *Edirne Tarihi*. Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu.

Rıfat Osman (1999). *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi, Camiler ve Mescitler*. (Sadeleřtiren: Ü. (Ayan) Özsoy), Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Sai Mustafa Çelebi (2002). *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l Bünyan ve Tezkiretü'l Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*. (Haz. Hayati Develi). Koçbank.

Sayar, M.H., (2006), "Trakya Kavřaktaki Durak" *Arkeoatlas*, 5:162-167.

Sönmez, Z. (1988). *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar- Belgeler*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.

Tanman, M.B. (1998). "Edirne'de Erken Dönem Osmanlı Camileri ve Özellikle Üç Şerefeli Cami Hakkında", E.N.İşli, M.S.Koz (Haz.) *Edirne: Serhattaki Payitaht* (s. 325-352) içinde. Yapı Kredi Yayınları.

Trakya Bölgesi. (b.t.). <https://www.trakyanet.com/trakya.html> adresinden 15 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Tuncel, M. (1974). *Babaeski Kırklareli ve Tekirdağ Camileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Umaroğulları, G. & Kartal, S. (2021) *Erken Dönem Osmanlı Yapılarında Kullanılan Trakya Bölgesi Küfeki Taşının Fiziksel ve Mekânik Özelliklerinin Sonuçları Üzerine Bir Model Önerisi*. Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi, 6 (2), 384-395, e-ISSN: 2548-0170.

Ülgen, A.S. (b.t.). Tekirdağ Rüstem Paşa Camii planı, 1/100 - Plan of Rüstem Paşa Mosque in Tekirdağ, 1/100. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/70564> adresinden 21 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Ülgen, A.S. (b.t.). Tekirdağ Rüstem Paşa Heyeti restitüsyon projesi vaziyet planı, 1/200 - Site plan of the restitution project of Rüstem Paşa Complex in Tekirdağ, 1/200. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/78840> adresinden 21 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Zobar, G. (2021, 17 Mayıs). Sultan II. Bayezid Külliyesi için hedef UNESCO'nun kalıcı listesi. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/sultan-ii-bayezid-kulliyesi-icin-hedef-unesconun-kalici-listesi/2244040> adresinden 18 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.